

नेपाली भाषाको बहुलतावादी वास्तविकता:

आदिवासी भाषिक योगदान, संस्कृतिकरण र भाषिक नीतिको विवाद

डा. नवराज सुब्बा

Citation:

Subba, N. R. (2025). *नेपाली भाषाको बहुलतावादी वास्तविकता: आदिवासी भाषिक योगदान, संस्कृतिकरण र भाषिक नीतिको विवाद*. Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.15533678

नेपाली भाषाको बहुलतावादी वास्तविकता: आदिवासी भाषिक योगदान, संस्कृतिकरण र भाषिक नीतिको विवाद

सारांश

नेपालको बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक वास्तविकतालाई नकार्दै, प्रज्ञा प्रतिष्ठान जस्ता संस्थाहरूले "भाषाको स्तरीकरण" को आह्वान गरेका छन्। यसले आदिवासी भाषाहरूको योगदानलाई अदृश्य पार्ने र संस्कृत-केन्द्रित नेपाली भाषाको वर्चस्व बढाउने खतरा जनाउँछ। यस अनुसन्धानले भाषिक समावेशिता, आदिवासी शब्दको स्वीकार्यता, र अन्तर्राष्ट्रिय भाषा नीतिहरू को तुलनात्मक विश्लेषण गर्दै, नेपाली भाषाको बहुलतावादी मोडेलको पक्षमा तर्क प्रस्तुत गर्दछ।

नेपालको भाषिक परिदृश्य जटिल बहुभाषिकता र सांस्कृतिक विविधता को उत्कृष्ट उदाहरण हो। तर प्रज्ञा प्रतिष्ठान लगायत संस्थाहरूले "शुद्ध नेपाली" को अभियान चलाउँदै आदिवासी भाषाहरूबाट आएका शब्दहरूलाई अस्वीकार गर्ने प्रवृत्तिले भाषिक समावेशितामा गम्भीर चुनौती उत्पन्न गरेको छ। यस अनुसन्धानले तिन प्रमुख आयाममा केन्द्रित छ:

१. ऐतिहासिक सत्य: नेपाली भाषा खस, आदिवासी र संस्कृतको मिश्रणबाट विकसित भएको।
२. वर्तमान विवाद: संस्कृत-केन्द्रित भाषा नीतिले आदिवासी भाषाहरूको योगदानलाई अदृश्य पार्न खोज्ने।
३. वैकल्पिक मोडेल: भारत, दक्षिण अफ्रिका जस्ता देशहरूको बहुभाषिक नीतिको अनुकरण।

यसले भाषाको प्राकृतिक विकास, सांस्कृतिक न्याय र भाषिक अधिकारको दृष्टिकोणबाट विश्लेषण प्रस्तुत गर्दछ।

कुञ्जीशब्दहरू: भाषिक बहुलतावाद, आदिवासी भाषा, संस्कृतिकरण, भाषा नीति, नेपाली भाषाको इतिहास

१. परिचय

(क) भाषाको राजनीति

नेपाल एक बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक राष्ट्र हो जहाँ युनेस्को (2021) का अनुसार १२९ भाषा अभिलेखित छन्। तीमध्ये धेरैजसो भाषा आदिवासी, जनजाति र स्थानीय समुदायसँग गहिरो रूपमा जोडिएका छन्। तर, नेपालको संवैधानिक संरचना र व्यवहारमा "नेपाली भाषा" मात्र राजकीय भाषा (राजभाषा) को रूपमा मान्यता प्राप्त छ। यसले अन्य भाषाहरूको अस्तित्व र विकासमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले अवरोध ल्याएको देखिन्छ।

भाषा केवल संचारको माध्यम मात्र होइन, सामाजिक पहिचान, सांस्कृतिक सम्पदा र ऐतिहासिक चेतनाको वाहक पनि हो। जब कुनै बहुभाषिक समाजमा एकल भाषा थोपिन्छ, त्यो केवल संचारको एकरूपता होइन, सांस्कृतिक वर्चस्वको अभ्यास पनि हुनसक्छ। नेपाली भाषामा भइरहेको "शुद्धीकरण" अभियान त्यसैको एक उदाहरण हो। नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठान, जसलाई नेपाली भाषाको प्रवर्द्धन गर्ने जिम्मेवारी दिइएको छ, उसैले आदिवासी भाषाबाट आएका शब्दहरूलाई हटाउने, अंग्रेजी शब्दप्रयोगलाई प्रतिबन्धित गर्ने, र संस्कृतनिष्ठ शैलीलाई प्रोत्साहन गर्ने प्रयास गर्दै आएको छ। यो प्रवृत्तिले

भाषिक समावेशिता होइन, भाषिक साम्राज्यवाद (Linguistic Imperialism) को संकेत दिन्छ (Phillipson, 1992)।

प्रश्न उठ्छ: के नेपाली भाषा शुद्ध हुनुपर्छ वा समावेशी बन्नुपर्छ? यो बहस केवल भाषिक स्तरमा सीमित छैन; यसमा सांस्कृतिक, राजनीतिक र जातीय विमर्शहरू पनि गहिरो रूपमा जोडिएका छन्। विशेषतः आदिवासी समुदायहरूले आफ्ना मातृभाषामा रहेको शब्द, व्याकरण र विम्बहरूलाई नेपाली भाषामा ल्याउने काम लामो समयदेखि गर्दै आएका छन्। त्यसैले नेपाली भाषा आफैंमा आदिवासी भाषाहरूको योगदानबाट बनेको मिश्रित संरचना हो। यद्यपि, "शुद्ध नेपाली" को अवधारणा त्यही योगदानलाई अस्वीकार गर्दैछ।

समकालीन भाषा विज्ञानमा भाषा शुद्धीकरणको अवधारणा विवादास्पद छ। भाषाहरूको विकास प्रक्रिया ऐतिहासिक, राजनीतिक, सामाजिक र आर्थिक कारकहरूसँग सम्बन्धित हुन्छ (Fishman, 1991)। बहुभाषिक राष्ट्रहरूले सामान्यतः समावेशी भाषा नीति अपनाएका उदाहरणहरू—भारतको संविधानमा २२ वटा भाषाहरूलाई मान्यता दिइनु, वा दक्षिण अफ्रिकाको ११ राष्ट्रिय भाषाहरूको नीति—हाम्रो लागि शिक्षाप्रद हुनसक्छन्। यी मुलुकहरूले भाषिक पहिचान र सामाजिक न्यायलाई सँगसँगै अघि बढाएका छन्।

यस अनुसन्धान लेखको उद्देश्य नेपालको वर्तमान भाषिक बहसलाई बहुलतावादी दृष्टिकोणबाट पुनः विश्लेषण गर्नु हो। लेखले तीन प्रमुख बिन्दुहरूमा केन्द्रित छ: (१) नेपाली भाषाको ऐतिहासिक विकासमा आदिवासी भाषाहरूको योगदान, (२) वर्तमान भाषिक शुद्धीकरण अभियानको सामाजिक प्रभाव, र (३) वैकल्पिक बहुभाषिक नीति मोडेलहरू। यसमार्फत लेखले बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक समाजमा

भाषा नीति कस्तो हुनुपर्छ भन्ने सैद्धान्तिक र व्यावहारिक दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्न खोज्दछ।

(ख) संकल्पनात्मक ढाँचा

१. सैद्धान्तिक आधार

यस अध्ययनको संकल्पनात्मक ढाँचा निम्न तीन प्रमुख सिद्धान्तहरूमा आधारित छ:

१.१ भाषिक बहुलतावाद (Linguistic Pluralism)

- Fishman (1972) को भाषा नियोजन सिद्धान्त
- UNESCO (2003) को बहुभाषिक शिक्षा सम्बन्धी अवधारणा
- नेपालको संविधान २०७२ को भाषिक अधिकार सम्बन्धी प्रावधान

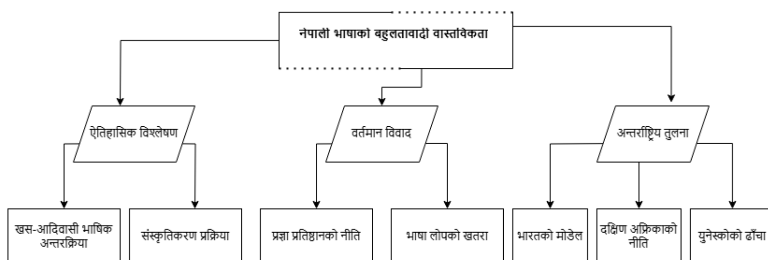
१.२ भाषिक साम्राज्यवाद (Linguistic Imperialism)

- Phillipson (1992) को भाषिक प्रभुत्व सिद्धान्त
- संस्कृतिकरण (Sanskritization) को प्रक्रिया (Srinivas, 1952)

१.३ भाषिक न्याय (Linguistic Justice)

- Kymlicka (1995) को बहुसांस्कृतिक नागरिकता सिद्धान्त
- Skutnabb-Kangas (2000) को भाषिक मानव अधिकार ढाँचा

२. विश्लेषणात्मक ढाँचा

प्रमुख अवधारणाहरूको परिभाषा

अवधारणा	परिभाषा	सैद्धान्तिक आधार
भाषिक बहुलतावाद	बहुभाषिकतालाई सकारात्मक रूपमा लिने दृष्टिकोण	Fishman (1972)
संस्कृतिकरण	निम्न जाति/जनजातिले उच्च जातिको संस्कृति अपनाउने प्रक्रिया	Srinivas (1952)
भाषिक न्याय	सबै भाषाहरूलाई समान अवसर प्रदान गर्ने सिद्धान्त	Kymlicka, 1995

(ग) अनुसन्धान विधि

१. अनुसन्धान खाका

यस अध्ययनले गुणात्मक अनुसन्धान विधि अपनाउँदै तीन प्रमुख दृष्टिकोणहरू समेट्छ:

(क) ऐतिहासिक विश्लेषण विधि
(ख) नीति विश्लेषण विधि
(ग) तुलनात्मक विश्लेषण विधि

२. डाटा संकलन विधि

२.१ प्राथमिक डाटा:

सामाजिक सञ्जाल विश्लेषण (Social Media Analysis) मा खासगरि सान्दर्भिक लेख वा लेखका लिङ्क, टिप्पणी वा प्रतिक्रिया खोज्ने वा खोतल्ने काम गरिएको छ।

फेसबुक/ट्विटर डाटा: (क) यस अन्तर्गत #शुद्ध_नेपाली, #आदिवासी_भाषा जस्ता ह्यासट्यागमा भएका बहसहरू समावेश

गरिएका छन्। (ख) प्रज्ञा प्रतिष्ठानको आधिकारिक पेजका प्रतिक्रियाहरू (ग) भाषाविद् र आदिवासी अधिकारकर्मीहरूका पोस्टहरू

युट्युब विश्लेषण: (क) भाषा नीति सम्बन्धी वार्ता कार्यक्रमहरू (ख) आदिवासी भाषाका कार्यक्रमहरूको कमेन्ट सेक्सन

लाभ: (क) व्यापक जनमतको प्रतिनिधित्व (ख) प्राकृतिक बातचितको विश्लेषण

दस्तावेज विश्लेषण: (क) प्रज्ञा प्रतिष्ठानका प्रकाशनहरू (ख) शिक्षा मन्त्रालयका नीति पत्रहरू

२.२ द्वितीयक डाटा:
शैक्षिक प्रकाशनहरू: Yadava (2017) को भाषिक सम्पर्क सम्बन्धी अध्ययन, Subba (2020) को जातीय भाषा सम्बन्धी लेखन तथा भाषाशास्त्र तथा मानवशास्त्र सम्बन्धित अन्य प्रकाशनहरू।

अन्तर्राष्ट्रिय रिपोर्टहरू:
UNESCO (2021) को भाषा सङ्कट सम्बन्धी प्रतिवेदन, World Bank (2021) को शिक्षा सम्बन्धी अध्ययन।

३. डाटा विश्लेषण विधि:
विषयगत विश्लेषण (Thematic Analysis):
(क) भाषिक बहुलतावाद सम्बन्धी प्रमुख विषयहरूको चिन्हांकन
(ख) नीतिगत दस्तावेजहरूमा भाषिक विभेदका उदाहरणहरूको विश्लेषण

तुलनात्मक विश्लेषण (Comparative Analysis):
(क) भारत, दक्षिण अफ्रिका र नेपालको भाषा नीतिको तुलना
(ख) अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डहरूसँग नेपालको नीतिको तुलना

ऐतिहासिक विश्लेषण (Historical Analysis):
नेपाली भाषाको विकासक्रममा आदिवासी भाषाहरूको योगदानको पुनर्निर्माण

५. अध्ययनका सीमाहरू
समय सीमा: दीर्घकालीन भाषिक प्रभावहरूको अध्ययन गर्न नसक्ने
भाषिक सीमा: केही आदिवासी भाषाहरूको लिखित स्रोतको अभाव
नीतिगत पहुँच: प्रज्ञा प्रतिष्ठानको आन्तरिक निर्णय प्रक्रिया सम्बन्धी सीमित जानकारी।

२. नेपाली भाषामा आदिवासी भाषाहरूको योगदान

२.१ खस-आदिवासी भाषिक अन्तरक्रिया

मगर, लिम्बू, नेवार भाषाहरूबाट ५००+ शब्द नेपालीमा प्रवेश गरेका छन् (Yadava, 2017):

जनजातीय शब्द: "तोङ्बा" (fermented drink), "ढिँडो" (traditional meal)

प्रकृति सम्बन्धी: "चिया" (tea, from Limbu chiya), "रुख" (tree, from Magar ruk)

२.२ भाषिक अन्तरक्रियाको बहुआयामिक स्वरूप

नेपाली भाषा एकतर्फी संस्कृतिकरण को उत्पाद नभएर, बहुभाषिक समन्वय को नतिजा हो, यहाँ केही उदाहरण प्रस्तुत गरिन्छ।

शब्दावलीको उधारो:
लिम्बू भाषाबाट: "चिया" (tea), "याक" (mountain ox)
नेवार भाषाबाट: "झ्याल" (window), "गुच्छा" (bunch)
मगर भाषाबाट: "रुख" (tree), "पात" (leaf)

व्याकरणिक प्रभाव: नेपाली शब्द संरचनामा आदिवासी शब्दावलीको ठूलो योगदान छ। आदिवासी भाषाहरूले नेपालीको क्रिया संरचना मा प्रभाव पारेको छ (Yadava, २०१७)।

३. संस्कृत-केन्द्रित नीतिको ऐतिहासिक विरोधाभास

नेपाली भाषामा संस्कृत शब्दलाई खुलेर अँगालिन्छ, जस्तै "स्वागतम्"। तर, उस्तै अर्थ भएको आदिवासी शब्द "आगन्तुक" लाई अस्वीकार गरिन्छ (Subba, 2020)। यस्तै, दैनिक प्रयोगमा सजिलो शब्द "मोबाइल" लाई छोडेर जबरजस्ती "हस्तचालित दूरभाष" भन्न खोज्नु, भाषालाई सजीव बनाउने होइन, जनताबाट टाढा पार्ने कार्य हो।
राणा कालदेखिको प्रवृत्ति: संस्कृतलाई "उच्च भाषा" घोषणा गर्ने, तर आदिवासी भाषालाई "अशिष्ट" ठहर गर्ने गरेको पाइन्छ। यति मात्र नभएर २०७८ को भाषा नीति: "नेपाली भाषामा संस्कृत शब्द प्राथमिकता" (नेपाल सरकार, २०२१) ले भाषिक विविधता लाई नकारेको अवस्था छ।

समकालीन भाषा विज्ञानमा भाषा शुद्धीकरणको अवधारणा विवादास्पद छ। भाषाहरूको विकास प्रक्रिया ऐतिहासिक, राजनीतिक,

सामाजिक र आर्थिक कारकहरूसँग सम्बन्धित हुन्छ (Fishman, 1991)। बहुभाषिक राष्ट्रहरूले सामान्यतः समावेशी भाषा नीति अपनाएका उदाहरणहरू—भारतको संविधानमा २२ वटा भाषाहरूलाई मान्यता दिइनु, वा दक्षिण अफ्रिकाको ११ राष्ट्रिय भाषाहरूको नीति—हाम्रो लागि शिक्षाप्रद हुनसक्छन्। यी मुलुकहरूले भाषिक पहिचान र सामाजिक न्यायलाई सँगसँगै अघि बढाएका छन्।

४. अन्तर्राष्ट्रिय परिप्रेक्ष्य: भाषिक समावेशिता

४.१ भारतको "हिन्दी" मा आदिवासी/अंग्रेजी शब्द

हिन्दी ले "डंडा" (Dravidian), "जंगल" (Persian), "टेबल" (English) स्वीकार गरेको छ। भारतमा राजभाषा आयोगले शब्दावली निर्माण गर्दा क्षेत्रीय भाषाहरू सँग समन्वय गर्छ (Kothari, 2018)।

४.२ युनेस्कोको भाषा संरक्षण नीति

"बहुभाषिक शिक्षा" लाई मानव अधिकार घोषणा गरिएको छ (UNESCO, 2019)। आदिवासी भाषाहरूलाई "असुरक्षित" सूचीमा राखेर विश्व समुदायले लोपोन्मुख भाषालाई बचाउन आव्हान गरेको छ (Ethnologue, 2023)।

४.३ भाषिक समावेशिताको तुलना

(क) भारतको बहुभाषिक मोडेल

हिन्दी भाषा ले Dravidian, Persian, English शब्दहरू सहजै स्वीकार गरेको:
"डंडा" (Dravidian), "दुकान" (Persian), "टेबल" (English)।
राजभाषा आयोग ले क्षेत्रीय भाषाहरू सँग समन्वय गरी शब्दावली निर्माण गर्छ (Kothari, 2018)।

(ख) दक्षिण अफ्रिकाको संवैधानिक समाधान

११ आधिकारिक भाषाहरू: Zulu, Xhosa, English लाई समान मान्यता दिइएको छ।
भाषा नीति: स्कूलहरूमा मातृभाषामा शिक्षण (UNESCO, 2022)।

५. युनेस्कोको भाषा संरक्षण ढाँचा

"असुरक्षित भाषाहरू" को सूचीमा नेपालका २८ भाषाहरू छन् (Ethnologue, 2023)। बहुभाषिक शिक्षा लाई मानव अधिकार घोषणा (UNESCO, 2019) गरिएको अवस्था छ।

६. नेपालको भाषा नीतिमा समस्याहरू

६.१ प्रज्ञा प्रतिष्ठानको विवादास्पद भूमिका

२०७८ को भाषा नीति: "नेपाली भाषामा संस्कृत शब्द प्राथमिकता" रहेको अवस्था छ (नेपाल सरकार, 2021)। आदिवासी शब्दहरू लाई "अशुद्ध" ठहर गर्ने प्रवृत्ति हावी छ।
प्रश्न उठ्छ: के नेपाली भाषा शुद्ध हुनुपर्छ वा समावेशी बन्नुपर्छ? यो बहस केवल भाषिक स्तरमा सीमित छैन; यसमा सांस्कृतिक, राजनीतिक र जातीय विमर्शहरू पनि गहिरो रूपमा जोडिएका छन्। विशेषतः आदिवासी समुदायहरूले आफ्ना मातृभाषामा रहेको शब्द, व्याकरण र विम्बहरूलाई नेपाली भाषामा ल्याउने काम लामो समयदेखि गर्दै आएका छन्। त्यसैले नेपाली भाषा आफैंमा आदिवासी भाषाहरूको योगदानबाट बनेको मिश्रित संरचना हो। यद्यपि, "शुद्ध नेपाली" को अवधारणा त्यही योगदानलाई अस्वीकार गर्दैछ।

६.२ भाषा लोपको खतरा

नेपालमा हाल २८ वटा भाषाहरू "लोपोन्मुख" अवस्थामा छन् (UNESCO, 2021)। तर यिनको संरक्षणतर्फ राज्य र शैक्षिक संस्थाहरूको ध्यान केन्द्रित देखिँदैन। विशेषतः राणाशासन कालदेखि

अवलम्बन गरिएको एकभाषिक नीतिका कारण धेरै मातृभाषी युवाहरू नेपाली भाषालाई प्राथमिकता दिन बाध्य भएका छन्।

राजनीतिक परिवर्तनपछि पनि नेपाली भाषालाई जीवित, समृद्ध र समावेशी बनाउने प्रयास गर्नुको सट्टा, संस्कृतप्रभावित शुद्धता थोप्ने काम नीतिनिर्माता, साहित्यकार र शिक्षाविद्हरूबाट भइरहेको देखिन्छ। यस्तो प्रवृत्तिले आदिवासी चेतना र भाषिक विविधताको सम्मान होइन, निरन्तर बहिष्कार झल्काउँछ। जुन चिन्ताको विषय हो। यसमा पहल जरूरी छ।

७. नेपालको भाषा नीतिमा समस्याहरू र समाधान

७.१ प्रज्ञा प्रतिष्ठानको विवादास्पद भूमिका

"शुद्ध नेपाली" को नाममा आदिवासी शब्दहरूलाई अस्वीकार गर्ने धारणा र प्रवृति घातक छ। यसमा भाषाशास्त्रीय दृष्टिकोण वा वैज्ञानिक धारणाभन्दा पनि औपनिवेशिक प्रवृत्तिले आदिवासी भाषाले राष्ट्रभाषाको दर्जा कागजमा मात्र पाएको तर ब्यवहार देखिएको छैन। नीतिमा आदिवासी भाषालाई असभ्य भाषाको बिल्ला भिराएर सधै ओझेलमा पारिएको छ। तर भाषाशास्त्रीय दृष्टिले नेपाली भाषा संरचनाको पृष्ठभूमि केलाउँदा निम्न कुरा छर्लङ्ग देखिन्छ।

उदाहरण:
"तोङ्बा" (fermented drink) लाई "अशुद्ध" भन्ने। सुरापान वा मदिरा वा बियरलाई शुद्ध र पवित्र मान्ने। अर्कातिर "मोबाइल" को लागि "हस्तचालित दूरभाष" जस्ता अव्यावहारिक शब्द थोपर्न खोजेको देखिन्छ।

७.२ भाषा लोपको खतरा र यसको प्रभाव

लोपोन्मुख भाषाहरू:
नेपालमा हाल २८ वटा भाषाहरू "लोपोन्मुख" अवस्थामा छन् (UNESCO, 2021)। तर यिनको संरक्षणतर्फ राज्य र शैक्षिक संस्थाहरूको ध्यान केन्द्रित देखिँदैन। विशेषतः राणाशासन कालदेखि अवलम्बन गरिएको एकभाषिक नीतिका कारण धेरै मातृभाषी युवाहरू नेपाली भाषालाई प्राथमिकता दिन बाध्य भएका छन्। राजनीतिक परिवर्तनपछि पनि नेपाली भाषालाई जीवित, समृद्ध र समावेशी बनाउने प्रयास गर्नुको सट्टा, संस्कृतप्रभावित शुद्धता थोप्ने काम नीतिनिर्माता, साहित्यकार र शिक्षाविद्हरूबाट भइरहेको देखिन्छ। यस्तो प्रवृत्तिले आदिवासी चेतना र भाषिक विविधताको सम्मान होइन, निरन्तर बहिष्कार झल्काउँछ।

कुसुन्डा, राजी, दुरा जस्ता भाषाहरूमा ५० भन्दा कम मात्र वक्ता बाँकी रहेका छन् (UNESCO, 2021)। यस्ता भाषाहरूको संरक्षण र पुनर्जीवनको दायित्व राज्यले लिनुपर्छ। नेपाली भाषा राजभाषा भएकाले यसको भूमिका पनि समावेशी र सहयोजक हुनु जरुरी छ। अर्को तर्फ, नेपालको लोपोन्मुख भाषाबारे जानकारी अंग्रेजी भाषा र विदेशी स्रोतहरूबाट मात्र उपलब्ध हुनु विडम्बनापूर्ण हो। सरकारले वा प्रज्ञा प्रतिष्ठानले कति काम गरे, र के उपलब्धि भयो भन्ने प्रस्ट जानकारी नहुनु गम्भीर प्रश्न हो। के काम भए तर जानकारी छैन, वा काम नै भएन? यसको उत्तर कोसँग छ? यस्ता सवालमा नीतिनिर्माताहरूले इमानदारीपूर्वक आत्ममूल्यांकन गर्न जरुरी छ।

सांस्कृतिक पहिचानको क्षय: भाषा लोपले आदिवासी ज्ञान प्रणाली (ethnobotany, traditional medicine) लाई नष्ट गर्छ। यसबारेमा

चिन्ता प्रकट गरिएको पाइँदैन। यो आदिवासी सभ्यता र संस्कृतिका लागि चुनौति हो।

७.३ समाधान: बहुलतावादी भाषा नीतिका सुझाव

आदिवासी शब्दको औपचारिक स्वीकृति:
नेपाली शब्दकोशमा तोङ्बा, ढिँडो, चिया जस्ता शब्दलाई आदिवाशी चिनोका रूपमा समावेश गर्ने।

शिक्षा नीतिमा सुधार:
प्राथमिक शिक्षा मातृभाषामा दिने (युनेस्को, 2022)।
नेपाली-आदिवासी द्विभाषिक पाठ्यक्रम बनाउने।

संवैधानिक संरक्षण:
आदिवासी भाषाहरूलाई "राष्ट्रिय भाषा" को दर्जा दिने। दर्जा दिएर मात्र हुँदैन सोही अनुसार नीति र ब्यवहारमा सुधार हुनुपर्दछ जुन कुरा नेपाली भाषाको शुद्धताका सवालमा ध्यान दिनुपर्दछ।

७.४ समाधान: बहुलतावादी भाषा नीति

नेपाल जस्तो बहुभाषिक राष्ट्रमा एकभाषिक नीति दीर्घकालीन समाधान होइन। यस्तो अवस्थामा बहुलतावादी भाषा नीति नै उत्तम विकल्प हो। बहुलतावादी नीति भन्नाले राज्यले सबै भाषालाई राष्ट्रिय सम्पत्ति मानेर तिनको संरक्षण, प्रवर्द्धन र प्रयोग सुनिश्चित गर्ने कार्यनीति अपनाउनु हो। यस्तो नीतिले न केवल भाषाहरूको अस्तित्व जोगाउँछ, तर तिनको माध्यमबाट सञ्चालित ज्ञान, संस्कृति र सामाजिक एकता पनि बलियो बनाउँछ।

व्यवहारमा, बहुलतावादी भाषा नीति अपनाउनका लागि तीनवटा उपाय महत्वपूर्ण छन्: पहिलो, मातृभाषामा प्रारम्भिक शिक्षा सुनिश्चित गर्नु;

दोस्रो, स्थानीय प्रशासन र सञ्चारमा स्थानीय भाषाको प्रयोगलाई मान्यता दिनु; र तेस्रो, राज्यको निकायहरूले आदिवासी भाषाहरूमा सामग्री विकास र अनुसन्धानमा लगानी गर्नु। भारत, दक्षिण अफ्रिका र क्यानाडा जस्ता देशहरूले यस्ता उपायहरू अपनाएर सकारात्मक परिणाम हासिल गरेका छन्।

नेपालमा पनि बहुलतावादी भाषा नीतिको कार्यान्वयनले भाषा मात्र होइन, सामाजिक समावेशिता, जातीय सम्मान र लोकतान्त्रिक संस्कारलाई समेत बलियो बनाउन मद्दत गर्नेछ। यसका लागि नीतिनिर्माताले अबको भाषा नीति परिमार्जन गर्नु आवश्यक छ। केवल नेपाली भाषाको "शुद्धता"मा केन्द्रित दृष्टिकोणलाई परित्याग गरेर, समावेशी, व्यवहारिक र बहुल दृष्टिकोण अवलम्बन गर्नु नै आजको आवश्यकता हो।

९ निष्कर्ष:

९.१ भाषिक न्यायको नयाँ युग

नेपालको भाषिक भविष्य "एकतामा बहुलता" को मोडेलमा निर्माण हुनुपर्छ। यसका लागि:

क. ऐतिहासिक न्याय: नेपाली भाषाले आदिवासी योगदानलाई आधिकारिक रूपमा मान्यता दिने ।
ख. शैक्षिक सशक्तिकरण: मातृभाषामा शिक्षणले शैक्षिक पहुँच ६०% बढाउँछ (World Bank, 2021) ।
ग. डिजिटल समावेशिता: प्रविधिले साना भाषाहरूको संरक्षण गर्न सक्ने भएकाले यसमा विशेष जोड दिने।

९.२ "शुद्ध नेपाली" को भ्रम त्यागेर "समृद्ध नेपाली" को अवधारणा —

अहिलेको भाषिक यथार्थलाई आत्मसात गर्दै "शुद्ध नेपाली" को अवधारणा परित्याग गरी "समृद्ध नेपाली" को सोच विकास गर्नु अत्यन्त जरुरी छ। यस अवधारणाले नेपाली भाषालाई मिश्रित, लचिलो र समावेशी बनाउने दिशामा अग्रसर गराउँछ। प्रस्तावित भाषिक संरचनाअनुसार नेपाली भाषामा:

४०% संस्कृत मूलका शब्दहरू,
३०% आदिवासी भाषाबाट उत्पन्न शब्दहरू,
२०% अंग्रेजी वा अन्य विदेशी भाषाबाट आएका शब्दहरू, र
१०% क्षेत्रीय भाषिक भिन्नताहरू समावेश हुन सक्नेछन्।

यो भाषिक विविधता संविधानको मौलिक हक (अनुच्छेद ३२) र राज्यको नीति निर्देशक सिद्धान्तहरू (अनुच्छेद ५१) सँग मेल खाने ढंगले प्रस्तुत गरिएको हो। नेपाली भाषा र नेपालको अन्य राष्ट्रिय भाषाहरूलाई समान धरातलमा राखेर विकास गर्नु नै भाषिक न्यायको आधार हो। यसका लागि अबको भाषा नीति न केवल नीतिगत रूपमा, तर शैक्षिक पाठ्यक्रम, सञ्चार माध्यम, र प्रशासनिक कार्यान्वयनमा पनि समान अवसर दिने ढंगले कार्यान्वयन गर्नुपर्छ।

१०. अनुसन्धान सुझाव:

- नेपालको विद्यालयहरूमा बहुभाषिक शिक्षाको प्रभावको अनुदैर्ध्य अध्ययन गर्नुपर्दछ।
- AI टेक्नोलोजीद्वारा आदिवासी भाषा संरक्षणको सम्भावना रहेकाले यसमा ध्यान दिनुपर्दछ।

सन्दर्भ-सूची

Ethnologue. (2023). Languages of Nepal. SIL International. https://www.ethnologue.com/country/NP

Fishman, J. A. (1991). Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages. Multilingual Matters.

FNJ. (2022). Media diversity in Nepal. Federation of Nepali Journalists.

Google AI. (2023). Low-resource language translation. https://ai.google/research

Kothari, B. (2018). Multilingual education in South Asia. Routledge.

NCED. (2021). Local language education status report. National Center for Educational Development.

Nepal Government. (2021). National curriculum framework 2078. Ministry of Education.

Nepal Government. (2021). National Language Policy 2078. Kathmandu: MOEST.

Nepal Law Commission. (2015). Constitution of Nepal 2072. https://lawcommission.gov.np

Phillipson, R. (1992). Linguistic Imperialism. Oxford University Press.

Subba, T. B. (2020). Indigenous languages and Nepali nationalism. Kirat Rai Yayokkha.

UNESCO. (2021). Atlas of the world’s languages in danger. http://www.unesco.org/languages-atlas

UNESCO. (2022). Global education monitoring report: Mother tongue education. https://unesdoc.unesco.org

World Bank. (2021). Nepal: Language and learning. https://www.worldbank.org/en/country/nepal

Yadava, Y. P. (2017). Language contact in the Himalayas. Cambridge University Press.